

Vanliga frågor och svar om läs- och skrivsvårigheter/dyslexi

April 2007

Sammanställda av Bodil Andersson

Vanliga frågor och svar om läs- och skrivsvårigheter/dyslexi

Här har Svenska Dyslexiföreningen samlat de vanligaste frågorna föreningen får kring läs- och skrivsvårigheter/dyslexi och de svar föreningen ger. Informationen som ges bör betraktas som ett "levande dokument", där svaren kan komma att uppdateras efter hand. För senaste versionen, se www.dyslexiforeningen.se.

1. Hur vanligt är läs- och skrivsvårigheter?

Man brukar räkna med att ungefär vart femte barn får någon typ av svårigheter när läs- och skrivinläringen påbörjas. Orsakerna kan vara många: dålig undervisning, annat modersmål, generella språkliga problem, dyslexi m m.

2. Vad är dyslexi?

Med dyslexi (som också brukar kallas "specifika läs- och skrivsvårigheter") avses en särskild typ av läs- och skrivsvårigheter, som utmärks av svårigheter med att läsa isolerade ord och att stava rätt. Det finns en biologisk bakgrund till detta. Ytterst handlar det om hur hjärnan lagrar och tolkar språkljud. Personer med dyslexi brukar ha svårt att uppfatta språkljud och ljudsekvenser, vilket leder till svårigheter att läsa och stava. Det är vanligt att personer med dyslexi också har problem med t ex arbetsminne och att lära sig saker genom "rabbelinläring". För en längre definition av dyslexi, se gärna en svensk översättning av Internationella Dyslexiföreningens (IDA) definition: www.ki.se/dyslexi/vad_ar_dyslexi.html.

3. Hur vanligt är dyslexi?

Förekomstssiffrorna varierar något, men de flesta forskare anger en förekomst på 5-8% (Lennerstrand, G., von Euler, C., Olofsson, Å. & Gillberg, Ch. 1990. Dyslexi, ett allvarligt handikapp. Läkartidningen, Vol 87, nr 35, s. 2673-2676). I litteraturen nämns allt i från 2-4% till ca 10%. Att det inte går att säga exakt hur många som har dyslexi, beror på att det inte finns någon skarp gräns mellan dyslexi och andra typer av läs- och skrivsvårigheter respektive "normal läsning". Den angivna förekomsten är därför delvis avhängig hur snäv/vid definition av dyslexi man väljer. I praktiken kan man säga att i snitt ett barn per klass har dyslexi. Ännu fler har läs- och skrivsvårigheter av andra orsaker (se vidare fråga 4). Dyslexi förekommer på alla språk men anses vanligare i språk med en svårgenomtränglig ortografi, dvs språk där det är relativt svårt att förutsäga ords stavning och uttal, som t ex engelska.

4. Om man har svårt att läsa och det inte är dyslexi, vad kan det då vara? Bakgrunden till lässvårigheter är ofta komplicerad och mångfasetterad. Det finns många tänkbara orsaker, t ex dålig undervisning, språkstörning, annat modersmål, koncentrationssvårigheter eller utvecklingsstörning (som ofta ger svårigheter med läsförståelse, men inte nödvändigtvis med ordavkodning). Läsförmågan utvecklas genom hela livet och den kräver underhåll genom daglig läsning. Den som har lärt sig läsa som liten, men inte använder sin förmåga, blir ingen bra läsare som vuxen.

5. **Är vänsterhänthet vanligare bland personer med dyslexi än andra?**

Nej, detta är en seglivad myt som saknar vetenskapligt stöd (Bishop, D. (1990). *Handedness and developmental disorder*. Oxford : Blackwell Scientific and Philadelphia : J.B. Lippincott; Satz P & Fletcher J M (1987) *Left-Handedness and Dyslexia: An Old Myth Revisited*. *Journal of Pediatric Psychology* 12(2) s. 291-298). Man har inte kunnat påvisa samband mellan vänsterhänthet och dyslexi. Däremot föreligger en viss överrepresentation av vänsterhänthet hos personer som har både dyslexi och en sk autoimmun sjukdom, t ex astma eller allergi (Tönnessen, F.E., Lökken, A, Höien, T. & Lundberg, I. (1993). *Dyslexia, left-handedness, and immune disorders*. *Archives of Neurology*, 50, s. 411-416.). Bland befolkningen som helhet är 8-9% vänsterhänta. En kommentar till detta är att begreppet vänsterhänthet i sig inte är okomplicerat: det finns en glidande skala av vänsterhänthet, från extrem vänsterhänthet till dubbelhänthet.

6. **Har fler pojkar än flickor dyslexi?**

Man brukar säga att dyslexi är 4-5 gånger vanligare bland pojkar än flickor. På senare år har dock vissa forskare ifrågasatt detta: kanske är det så att vi är bättre på att upptäcka pojkar, som oftare än flickor blir utagerande och märks. Flickor har en tendens att vara ”tysta och snälla”. Kanske har flickor lättare att kompensera sina dyslektiska svårigheter genom att flickors allmänna språkliga förmågor vanligen är bättre utvecklade när läs- och skrivinläringen påbörjas.

7. **Har dyslexi något samband med begåvning?**

Enligt moderna definitioner av dyslexi föreligger ingen direkt koppling mellan dyslexi och begåvning. Dyslexi förekommer på alla begåvningsnivåer. Det finns mycket intelligenta personer som har svårt att avkoda ord, samtidigt som det finns personer med utvecklingsstörning som avkodar utmärkt (men de har ofta svårt att förstå svårare textinnehåll). När personer med dyslexi gör begåvnings tester, får de ofta en typisk testprofil med starka och svaga sidor på vissa områden.

8. **Är personer med dyslexi mer kreativa än andra?**

De flesta personer med dyslexi är som alla andra – vissa är mycket kreativa, andra inte. Självklart har personer med dyslexi talanger och vissa är påfallande begåvade inom områden som konst, musik eller arkitektur, men det finns inga belägg för att det allmänt är så. Så här långt finns bara ett fåtal kontrollerade studier av dyslexi och kreativitet. En sådan studie vid Göteborgs universitet (Wolff U, Lundberg I: *The prevalence of dyslexia among art students*. *Dyslexia*. 2002 Jan-Mar; 8(1):34-42) visade att dyslektiska symptom var vanligare bland konststuderande än bland ekonomistudenter. Orsakerna till detta kan naturligtvis vara många; sambanden är inte enkla.

9. **Hur tidigt kan man veta om ett barn har dyslexi?**

Eftersom läs- och skrivinläringen inte påbörjas förrän vid 6-7 års ålder i Sverige, brukar man inte tala om dyslexi om barn yngre än så hos oss, men barn kan redan under det första skolåret visa tecken på att de har läs- och skrivsvårigheter. De kommer inte igång med läsningen och skrivningen. Det finns metoder att tidigt – före skolstart – upptäcka barn i riskzonen. De barnen har svag språklig medvetenhet – de kan ha svårt att leka med ord, avgöra om orden ”boll” och ”bil” börjar på samma ljud m m.

10. Finns dyslexi på alla språk?

Med all säkerhet ja. Det tycks finnas en gemensam biologisk grund, men dyslexin kan yttra sig på lite olika vis beroende på vilket språk som är aktuellt (Paulesu E, Démonet J.-F. 3 Fazio F et al. Dyslexia: Cultural Diversity and Biological Unity. Science 16 March 2001 : Vol. 291. no. 5511, s. 2165 – 2167). Det anses vara svårare att lära sig att läsa och skriva på ett språk med mycket oregelbunden, svårgenomtränglig stavning – som engelska - än på ett språk med regelbunden stavning, t ex italienska. Dyslexi verkar vanligare i oregelbundet stavade skriftspråk, men ljudenlighet är inte det enda som avgör om ett språk är lätt eller svårt att läsa/skriva. Andra faktorer, som t ex ordlängd och morfologi, inverkar också. Finskan är ett exempel på ett språk med förhållandevis ljudenlig stavning men med många långa ord. Även personer med icke-alfabetiska skriftspråk kan självklart ha svårt att lära sig läsa och skriva, men svårigheterna de möter och felena de gör är delvis annorlunda (Peer L & Reid G (red). (2000) Multilingualism, Literacy and Dyslexia - A Challenge for Educators. David Fulton Publishers, London.). Forskningen på detta område är förhållandevis ung.

11. Hur kan man veta om en person, som lär sig svenska som andraspråk, har dyslexi?

Det kan vara svårare att upptäcka dyslexi hos personer med annat modersmål än svenska och det finns heller inga färdiga recept på hur man bäst går tillväga. Indirekt information kan här få stor betydelse för att bättre förstå problemen. Det kan vara stor skillnad mellan olika individer som har svenska som andraspråk beträffande hur väl de behärskar sina språk och vilka förutsättningar de har för att utveckla språken. Därför är det värdefullt att skapa god insikt i varje elevs användning och inläring av båda språken. (se Hyltenstam, K. (2003), Modersmål och svenska som andraspråk. Ingår som kapitel i: Skolverket (utg.), Att läsa och skriva – en kunskapsöversikt om språk i utveckling. Stockholm: Skolverket). Genom indirekt information – intervjuer etc snarare än testning – kan man också få kunskap om eventuell kämpig läs- och skrivinläring på förstaspråket liksom eventuell ärftlighet (jämför studier av självskattningsscheman, t ex Schulte-Körne G, Deimel W and Remschmidt H (1997): Can self-report data on deficits in reading and spelling predict spelling disability as defined by psychometric tests? Journal of Reading and Writing. Issue Volume 9, Number 1./February). Det finns studier kring hur man bättre skulle kunna anpassa diagnosinstrumenten till elever, vars skolspråk kan antas vara svagare än modersmålet. Det kan man göra t ex genom att utgå från språkoberoende aspekter av språkliga förmågor, som fonologisk medvetenhet (i Sverige, se t ex Miller Guron, L. (2002), Aspects of Cross-Linguistic Influence on Phonological Processing in Word Reading. Dissertation. Department of Psychology, Göteborgs universitet. Göteborg: Vasastadens bokbinderi AB). Man kan också arbeta med översättningar och lämpligare normeringar.

12. Hur kan man få en utredning gjord?

En kartläggning bör kunna äga rum i skolan. Svenska Dyslexiföreningen har gjort ett förslag till en utredningsmodell. Man kan också vända sig till logopedmottagning eller privata utredare. Efter en ändring i Grundskoleförordningen juli 2006 (www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3910) har rektor nu ansvar för att barn med inlärningssvårigheter får en utredning:

”5 kap. Särskilda stödinsatser

1 § I 4 kap. 1 § andra stycket skollagen (1985:1100) föreskrivs att särskilt stöd skall ges till elever som har svårigheter i skolarbetet.

Beslut om särskilt stöd enligt detta kapitel fattas av rektorn, om inte något annat följer av 5 och 10 §§.

Om det genom uppgifter från skolans personal, en elev, elevens vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att eleven kan ha behov av särskilda stödåtgärder, skall rektorn se till att behovet utreds. Om utredningen visar att eleven behöver särskilt stöd, skall rektorn se till att ett åtgärdsprogram utarbetas. Av programmet skall det framgå vilka behoven är, hur de skall tillgodoses samt hur åtgärderna skall följas upp och utvärderas.

Eleven och elevens vårdnadshavare skall ges möjlighet att delta när åtgärdsprogrammet utarbetas. Förordning (2006:205)”

13. **Vem har rätt att ställa en dyslexidiagnos?**

Det finns inget övergripande beslut som innefattar såväl skola som sjukvård och arbetsliv. Praxis varierar därför mellan olika typer av verksamheter. Man ska dock skilja rätten att utreda från rätten att diagnostisera. Medicinska diagnoser (t ex enligt klassificeringssystemet ICD-10, som används i svensk sjukvård) får bara ställas av medicinskt utbildad och legitimerad personal, som logoped, psykologer och läkare. Själva ordet ”diagnos” är dock inte skyddat och det finns andra typer av diagnossystem, t ex DSM-IV som används inom psykiatrin. Det är därmed inget som hindrar att t ex pedagoger utreder läs- och skrivsvårigheter och ställer ett slags diagnos, om än ej i ordets medicinska bemärkelse. Svenska Dyslexiföreningen rekommenderar att man i en utredning arbetar i team för att ställa en ”diagnos”, (se www.dyslexiforeningen.se; klicka på ”Utredningsmodell” i vänsterramen). Teamets kompetens ska samverka på bästa sätt. Här används de specialister som ärendet kräver - pedagog, logoped, psykolog m fl. Teamet har rätt att göra en kartläggning och ställa en diagnos, som ska ligga till grund för ett åtgärdsprogram. Här menas alltså inte diagnos i ordets medicinska betydelse. *Se också fråga 23.*

14. **Vilken hjälp kan en elev med läs- och skrivsvårigheter få i skolan?**

Skolan är enligt skollagen skyldig att ge stöd till elever som har svårigheter i skolarbetet, oavsett om det finns en dyslexidiagnos eller inte:

”En elev skall ges stödundervisning om det kan befaras att eleven inte kommer att nå de mål som minst skall ha uppnåtts vid slutet av det femte och det nionde skolåret eller om eleven av andra skäl behöver särskilt stöd. Stödundervisning kan anordnas antingen i stället för utbildning enligt timplanen eller som ett komplement till sådan utbildning”. (Grf 5 kap 4 §)

”Särskilt stöd skall ges till elever med behov av specialpedagogiska insatser. Sådant stöd skall i första hand ges inom den klass eller grupp eleven tillhör.” (Grf 5 kap 5§)

En sammanställning över lagar och förordningar kring barn med särskilda behov finns på Svenska Dyslexiföreningens webbsajt, www.dyslexiforeningen.se, klicka på ”Rättigheter och råd” i vänsterramen.

15. **Är dyslexi ärftligt?**

Det finns en ärftlig komponent i dyslexi. Man räknar med att sannolikheten att ett barn, som har en förälder med dyslexidiagnos, kommer att födas med anlag för att utveckla

dyslexi är ca 30 % (professor S Samuelsson, e-postkontakt med Bodil Andersson, juni 2006). Kom dock ihåg att man inte ärver själva dyslexin, utan genetiska förutsättningar för att lära sig läsa och skriva. Den hjälp man får är avgörande för hur det faktiskt blir. Tidig och rätt typ av träning är viktig.

16. Går det att bota eller träna bort dyslexi?

Nej. Dyslexi är ingen sjukdom och det finns ingen snabb universalkur, men med rätt och omfattande träning och hjälpmedel kan många personer med dyslexi komma långt och i princip fungera som vem som helst. I stressiga lägen, t ex vid läsning under tidspress, brukar dock dyslexin ”slå igenom”.

17. Vilka träningsmetoder är bäst vid dyslexi?

Systematisk övning i hur språkljud och bokstäver hänger samman har visat sig fungera bra för elever som har svårt att stava och avkoda ord. Så kallad multisensorisk träning – träning med flera sinnen engagerade – där man ser, säger, läser och till och med känner på ord, verkar särskilt effektivt. Intensivträning tycks ge särskilt goda resultat. (Torgesen, Joseph K. (2005). Recent Discoveries on Remedial Interventions for Children with Dyslexia. I: Hulme, Charles & Snowling, Margaret (red). (2005). The science of Reading. Malden: Blackwell publishing s. 521-537). Att gå om en klass eller att göra mer av samma sak som man fick i klassrummet hjälper inte.

18. Hjälper massage mot dyslexi?

Massage är ingen läs- och skrivinlärningsmetod. För att bli bra på att läsa och skriva, måste man öva just på de sakerna. Massage i sig gör alltså inte att man stavar och läser bättre. Däremot kan man tänka sig att massage kan göra elever mer mottagliga för den typ av läs- och skrivträning (se fråga 17) som bevisligen fungerar bra vid dyslexi. Indirekt kan alltså massage – och många andra saker, som verkar avslappnande – ha en positiv effekt på både läsinlärning och annat, men massage kan aldrig någonsin ersätta läs- och skrivträning.

19. Finns det några varningssignaler som kan tyda på läs- och skrivsvårigheter/dyslexi?

Ja. Ovilja inför skolarbete, ointresse inför böcker och läsning och huvudvärk eller ont i magen, kan bero på svårigheter med läsning och skrivning. Sådana tecken bör man gå till botten med. De flesta barn är väldigt förväntansfulla inför skolstarten och tycker det ska bli spännande att lära sig att läsa.

20. Kan man lära sig främmande språk även om man har dyslexi?

Personer med dyslexi kan ha lätt för den muntliga delen av främmande språk, men man bör vara beredd på få arbeta hårt med det skrivna språket. Olika språk har olika komplicerad stavning; italienska brukar nämnas som ett väldigt regelbundet skrivet språk, medan engelskan är mycket oregelbunden – det är svårt att räkna ut att ”bough” och ”tough” ska läsas ut med olika uttal i slutet. Med specialanpassad metodik och kunniga lärare kan det gå fint att lära sig både engelska och andra språk även om man har dyslexi. Ett övningsmaterial som tagits fram för vuxna med dyslexi som lär sig engelska är ”HELP” av Malin Holmberg www.butiken.se/Detail.asp?Bestnr=3656). Idéerna därifrån kan anpassas för yngre elever.

21. Vad finns det för hjälpmedel för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi?

Idag finns många olika hjälpmedel som kan underlätta tillvaron för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Vad som passar den enskilda individen, går dock inte att uttala

sig om generellt. Det beror på behov, förutsättningar och situation. Utprovningen av läs- och skrivhjälpmedel bör vara lika personlig som en utprovning av t ex glasögon. Svenska Dyslexiföreningen hänvisar till återförsäljare av hjälpmedel för närmare information om program, användning och priser mm. Några återförsäljare är Frölunda Data (www.frolundadata.se), Elevdata (www.elevdata.se), Veta Mer (www.vetamer.se) och Svensk Talteknologi (www.svensktalteknologi.se).

Här är några exempel på hjälpmedel som finns:

- *Talböcker.* Ca 82 000 böcker finns inlästa på Talboks- och punktskriftsbiblioteket (maj 2006); både skönlitteratur och faktaböcker. Se www.tpb.se.
- *Talsyntes.* Ett program som gör att digital text på skärmen kan läsas upp. Några vanliga talsynteser är Vital, WordRead Plus och Budgie. Talsynteser finns på flera olika språk.
- *Rättstavningskontroll.* Särskilda rättstavningsprogram finns, som rättar stavfel bättre än stavningskontrollerna i ordbehandlingsprogrammen. Stava Rex är utvecklat särskilt för personer med dyslexi. SpellRight är ett program som rättar grava stavfel och andraspråksfel på engelska.
- *Smarta ordböcker.* Gustavas Ordbok är en digital ordbok, där man kan slå upp ord även om man inte kan stava till dem tack vare ett sk stavningsstöd.
- *Läspennor/skannerpennor.* När man för läspennan över texten i en bok kan den läsas upp med tal, översättas till annat språk eller sparas för överföring till dator. Olika läspennor har olika funktioner: Exempel på läspennor är C-pen och Quicktionary.

22. Har man rätt till hjälpmedel om man har dyslexi (och måste man ha en diagnos)? a)

Personliga hjälpmedel, som man får använda hemma, ordinerar via

Hjälpmedelscentralerna. Idag (2007) är det svårt att få personliga hjälpmedel om man har läs- och skrivsvårigheter/dyslexi och tyvärr ser det olika ut i olika delar av landet. På vissa ställen får logopedier ordinaera vissa datorprogram till personer med dyslexi, men bara om en medicinsk diagnos föreligger (se fråga 13 om rätten att diagnostisera). På en del håll, och för en del hjälpmedel, är detta kopplat till ett krav om att elevens skola ska ha köpt in samma program för användning i skolan. Skolan har då ansvar för att eleven lär sig hantera programmet/programmen. På sk Skoldatatek som finns på många håll i landet, kan lärare få kunskap om hur hjälpmedel kan underlätta lärandet i skolan; se www.hi.se/templates/Page_1843.aspx. Eleverna kan få möjlighet att prova alternativa verktyg i lärandet till exempel via dator. Elevens lärare får låna pedagogisk programvara och kompensatoriska hjälpmedel och får utbildning kring specialpedagogisk användning av dem. Skoldatateken kan också ge föräldrar information om kompensatoriska hjälpmedel.

b) *På skolor* som har hjälpmedel är det vanligaste att man får använda hjälpmedlen på plats, men inte ta med dem hem.

c) *Är man student* på högskolan och har ett intyg på att man har dyslexi samt har kontaktat handikapphandläggare på högskolan, brukar man få god tillgång till kompensatoriska hjälpmedel.

d) *Inom arbetslivet* är det oftast ganska lätt att få hjälp med att finna hjälpmedel som gör att man kan klara sina arbetsuppgifter. På webbsajten "Hjälpmedel i arbetet" finns mycket information om arbetshjälpmedel och vart man vänder sig för att få sådana; se www.hi.se/arbetshjalpmedel/index.html.

23. Vilka rättigheter har man om man vill studera på högskolenivå och har dyslexi? Om man har ett utlåtande som styrker att man har dyslexi och att man skulle göra bättre ifrån sig med längre lästid, kan man få göra Högskoleprovet med 50 % längre tid (man slipper dessutom göra en del av provet, som bara används internt för statistik). Mer information finns i skriften "Högskoleprovet för personer med dyslexi"

(http://web2.hsv.se/publikationer/infomaterial/hp_dyslexi_0606.pdf). Observera att utlåtandet inför högskoleprovet måste vara skrivet av en person som är godkänd av Högskoleverket som intygsskrivare. Namnen på dessa finns i skriften ovan. Går man på högskola, kan man kontakta handikapphandläggaren på plats för att få hjälp med pedagogiskt och kompensatoriskt stöd, tillgång till inläst kurslitteratur m m. Ett dyslexiintyg krävs, men det behöver för detta ändamål inte vara skrivet av en person från Högskoleverkets lista (som endast gäller utlåtanden inför högskoleprovet).

24. Kan man få hjälp om man är anställd och har dyslexi?

Att få ett hjälpmedel som gör det lättare att klara arbetet, brukar vara möjligt om man kan uppvisa ett intyg på läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Man vänder sig till försäkringskassan eller Arbetslivstjänst som kontaktar arbetsgivaren. Ofta behövs en utredning där man tittar på arbetsituationen innan man kan föreslå lämplig hjälp, inklusive hjälpmedel.

25. Kan man få hjälp att ta körkort om man har läs- och skrivsvårigheter/dyslexi?

Teoriprovet kan få göras muntligt om man kan styrka "påtagliga läs- och skrivsvårigheter". Man ansöker på en särskild blankett, som man får från Vägverkets förarprovskontor, där det också ska intygas att personen det gäller behöver göra provet muntligt. Den som utfärdar intyget ska vara

- speciallärare (lärare som arbetar med elevstöd) vid gymnasieskola
- utbildningsledare eller trafiklärare vid trafikskola som genomgått specialutbildning inom dyslexiområdet
- annan specialist inom området Sveriges Trafikskolors Riksförbund (STR) säljer läromedel som stödjer dyslektiker. De ger ut Lättlästa Körkortsboken + teorihäftet och även ett ljudband, där boken är inläst. Materialet kan köpas via trafikskolan eller på ordertelefon 0418-40 10 40. (Uppgifter från www.str.se, sept 2006.)

Vägverket utreder för närvarande (mars 2007) hur man ska kunna underlätta för personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi att genomföra det teoretiska provet.

26. Vart kan man vända sig om man är förälder?

Om man är fundersam kring sitt barns läs- och skrivutveckling, bör man i första hand tala med barnets lärare i skolan. Så mycket som möjligt bör kunna lösas inom skolans ram. Föräldraföreningen FDB och Förbundet FMLS är föreningar där många som är föräldrar till barn med dyslexi är med. Vill man som förälder få en läs- och skrivutredning gjord, bör man i första hand tala med sitt barns klasslärare. Litteratur som kan passa föräldrar finns t ex på FDB:s webbsajt (www.fob.se).

27. **Hur kan man få veta mer om läs- och skrivsvårigheter och dyslexi?**

Föreningarna FMLS (www.fmls.nu), FDB (www.fob.se) och Svenska Dyslexiföreningen (www.dyslexiforeningen.se) har på sina respektive webbsajter information samt förslag på litteratur om ämnet. Specialpedagogiska institutet har en webbsida kallad "Frågor och svar" där flera frågor handlar om läs- och skrivproblematik (http://www2.sit.se/cgi-bin/fraga.pl?f=lista_rader&arkiv=1#20061210-195251-1). Internationella Dyslexiföreningen, IDA, har information både på engelska och spanska (www.interdys.org).